

A PROJEKTOKTATÁS ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A FIATALOK ÖNGONDOSKODÁSSAL ÖSSZEFÜGGŐ PÉNZÜGYI ISMERETEINEK BŐVÍTÉSE TERÉN

POTÓCZKI JUDIT, NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM –
KÖZIGAZGATÁS-TUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA,
POTOCZKIJUDIT.NKE@GMAIL.COM

ABSZTRAKT

A tanulmány elsősorban az önkéntes nyugdíjpénztári megtakarítások magyarországi állományán keresztül szemlélteti a pénzügyi ismeretek oktatásának kiemelt fontosságát, különös tekintettel arra, hogy a jelenlegi és a prognosztizálható demográfiai és munkaerőpiaci folyamatok következtében az állami nyugdíjrendszer a közeljövőben várhatóan az utolsó munkában töltött év keresetéhez képest a jelenleginél alacsonyabb szintű kezdőnyugdíjakat fog biztosítani, tovább növelve ezzel a nyugdíjba vonuláskor kieső jövedelmet. Ez utóbbi kompenzálására szolgálhatna az önkéntes nyugdíjpénztári járadék, azonban a hazai pénztári megtakarítások állománya a szerző álláspontja szerint egy átlagos pénztártag esetében jelenleg nem képes megfelelő nyugdíjkiegészítést biztosítani, ezért össztársadalmi szinten is igen lényeges – akár projektszerű – oktatás, képzés keretében is hangsúlyozni a fiatalok számára az öngondoskodási hajlandóság fontosságát; a tanulmány erre ad egy lehetséges megvalósítási javaslatot.

KULCSSZAVAK: öngondoskodás, pénzügyi ismeretek, önkéntes nyugdíjpénztár, projektoktatás, nyugdíjcélú megtakarítás

Bevezetés

A nyugdíjba vonulást követően a magyar lakosság jelentős része kénytelen szembesülni azzal, hogy az induló nyugdíjak összege számottevő mértékben elmarad a munkában töltött évek során megszokott jövedelmi szinttől, amely érdemi életszínvonal-csökkenést okoz. Ezen belül sok esetben a korábban alacsony keresettel rendelkezőknél csak olyan szintű jövedelmet képes biztosítani a nyugdíj, hogy az az alapvető szükségletek kielégítésére is legfeljebb szűkösen elég. A magyar társadalom fokozódó mértékű előregedése, a korábbi időszakokhoz képest drasztikusan lecsökkent születésszám (KSH, 2017), a fiatalok egyre nagyobb arányú külföldi munkavállalása következtében nő annak valószínűsége, hogy néhány évtizeden belül az állami nyugdíjrendszer még a jelenlegi szintű öregségi nyugellátások biztosítására sem lesz képes. Ez a növekvő kockázat felértékeli a nyugdíjcélú öngondoskodás fontosságát és szükségességét. A cafeteria-rendszerre vonatkozó jogszabályok 2017 januárjától hatályos módosítása (SZJA, 2017) következtében megnőtt a munkáltatók által az önkéntes nyugdíjpénztárakba befizethető tagdíjak közterhe, továbbá 100 000 Ft erejéig kedvezményes közteher mellett juttatható szabadon felhasználható pénz a munkavállalóknak, akik így valószínűleg elsődlegesen ezt a lehetőséget választják, a korábbiaknál kevésbé preferálva az önkéntes nyugdíjpénztári befizetést. Ebből adódóan a nyugdíjcélú öngondoskodásnak egyre inkább az egyéni megtakarításokon kell alapulnia. Annak érdekében, hogy az egyének a nyugdíjpénztáraktól számukra megfelelő nagyságú kiegészítő nyugdíjat kaphassanak, elengedhetetlen, hogy tisztában legyenek azzal, várhatóan mekkora megtakarítást kell ehhez összegyűjteniük. Ennek meghatározásához viszont meg kell becsülniük, hogy mekkora összegű kiegészítő nyugdíjra lesz szükségük az államtól kapott ellátás mellett.

1. A nyugdíjrendszer fenntarthatóságát veszélyeztető demográfiai folyamatok

A világ fejlettebb országaiban megfigyelhető tendenciával összhangban Magyarországon is egyre nő az idősebbek aránya a teljes népességen belül, amely fokozódó nyomás alá helyezi az állami nyugdíjrendszert. Nő a várható élettartam (KSH, 2016), és ez nemcsak a születéskor várható élettartamra igaz, hanem arra is, hogy a korábbiakhoz képest nő a 65 éves korú lakosság körében a még várhatóan hátralévő évek száma – a 2014-es 16,4 évről (OECD, 2015) 2040-re 17,9 évre (OECD, 2007) –, ami azzal jár, hogy a jelenlegi és a majdani nyugdíjasok számára hosszabb ideig kell nyugdíjat folyósítani. Ez a tb-rendszer kiadási oldalán jelentkező hatás, azonban ezzel egyidejűleg a bevételi oldalon is romlik a helyzet. Csökken vagy legfeljebb stagnál a születések száma (KSH, 2017), így kisebb lesz a munkaképes korú lakosság. Az időskori függőségi ráta (a 64 éven felüliek száma a 15-64 évesekhez képest) az EU-ban 2010 és 2050 között 26%-ról 52%-ra emelkedhet. (European Commission, 2012) Szintén a járulékfizetés csökkenése irányába mutat, hogy egyre többen dolgoznak és fizetnek járulékot külföldön, valamint későbbre tolódott a fiatalok átlagos munkába állási ideje, amelynek következtében később kezdenek járulékot fizetni. Ez utóbbi átmeneti egyensúlytalanságot mindenképpen okozhat a befizetések és kifizetések között még akkor is, ha esetleg összességében a megemelt nyugdíjkorhatárnak köszönhetően ugyanannyi ideig fizetnek járulékot, mint az idősebb korosztályok.

Mindezek együttes hatásaként a felosztó-kiróví rendszer elvéből adódóan összességében kevesebb befizetésből kell nagyobb összegű kifizetéseket teljesíteni, és ez egyre inkább igaz lesz, ahogy haladunk előre az időben. Jelenleg Magyarországon 100 járulékfizetőre 43 nyugdíjas jut, azonban ez az arány a következő évtizedekben nagy valószínűséggel drámai mértékben fog romlani, az Európai Bizottság előrejelzése szerint 2060-ban 100 járulékfizetőnek már 74 nyugdíjas ellátásának a fedezetét kell majd megteremtenie (Kreiszné, 2016). Várhatóan a nyugdíjak kezdő összegének átlaga a nemzetgazdasági bruttó átlagbérhez viszonyítva a 2007-es 49%-ról 2060-ra 38%-ra fog csökkenni. (ASGHAR, Z., 2010)

A fentiekből következik, hogy a tb-rendszer a jelenlegi formájában, változtatások nélkül hosszabb távon nem lesz fenntartható. Ezt támasztja alá a Magyar Nemzeti Bank (a továbbiakban: MNB) munkatársai által készített tanulmány is (Berki et al., 2016), amely szerint kb. 2037-ig a tb-rendszer bevételei fedezik a kiadásokat, azonban ettől az időponttól kezdve a hiány várhatóan egyre nő majd, és 2053 körül eléri majd a GDP 2,5%-át (ez a nyugdíjreformok megkezdésének évében, 2010-ben mért szint), míg 2062 táján már a GDP 4%-át. A probléma megoldására több lehetőség is kínálkozik, ezek közül némelyik intézkedést részben már meg is valósították. Ilyen a nyugdíjkorhatár emelése, amely az utóbbi években került bevezetésre oly módon, hogy a korábbi, egységesen 62 éves korhatárt lépcsőzetesen 65 évre emelték. Ugyancsak a tényleges nyugdíjazási korhatár emelésére irányuló lépés volt az általánosan érvényes korhatár előtti nyugdíjazási lehetőségek szűkítése, a kedvezmények visszaszorítása. A nyugdíjjárulékok kulcsa is növelhető: 2002-ben a munkáltató és a munkavállaló együttesen még csak 26% járulékot fizetett, 2011-től már 34%-ot kellett. (NAV, 2013) A minimálisan előírt szolgálati idő hosszának az emelése is szóba jöhet, a járulékfizetők számának növelése szintén megoldás lehet, ez alapvetően a foglalkoztatottság bővítésével és a feketemunka legalizálásával érhető el. Felmerül még a jövőben megállapítandó nyugdíjak csökkentése az ezekre vonatkozó jogszabályi rendelkezések módosítása révén, végül elképzelhető a már megállapított nyugdíjak összegének csökkentése is. A legnagyobb eredménnyel a jövőben megállapítandó nyugdíjak csökkentése járhat, amely ha fokozatosan vezetik be, kisebb társadalmi ellenállást válthat ki annál, mintha a már megállapított nyugdíjak összegét módosítanák, ezért politikailag is vállalhatóbb megoldásnak tűnhet, így előbb-utóbb valószínűleg sor fog kerülni rá.

2. Az öngondoskodáshoz szükséges megtakarítások becslése a nettó helyettesítési ráta segítségével

A nyugdíjcélú öngondoskodás két legalapvetőbb kérdése annak előrejelzése, hogy a munkavállaló a jövőben mekkora jövedelem-kiesésre számíthat a nyugdíjazáskor, illetve milyen összegű rendszeres, hosszú távú megtakarítás révén lehet ezt a kieső jövedelmet kompenzálni. Az első kérdésre adandó válasz több paramétertől is függ, amelyek értéke akár jelentősen is változhat a jövőben: a legfontosabbak ezek közül az aktív évek során elért járulékköteles jövedelem, a beszámítható szolgálati idő hossza és a nemzetgazdasági szintű nettó átlagkereset éves növekedési üteme. A következő kérdés az, hogy a majdani nyugdíjat milyen időpontra vonatkozó korábbi jövedelemmel hasonlítsuk össze: ennek megítélése meglehetősen szubjektív, valószínűleg minden megkérdezett más választ adna erre, egyéni preferenciáitól függően. A szakirodalomban az úgynevezett bruttó és nettó helyettesítési ráták használata terjedt el, az OECD is alapvetően ezeket használja a nyugdíjrendszerek helyzetéről, nemzetközi összehasonlításáról szóló kétévente publikált kiadványaiban (OECD, 2015). Ezek a mutatók azt fejezik ki, hogy egy adott országban a vizsgált évben nyugdíjazottak esetében a megállapított induló nyugdíjak átlagos összege adózás és járulékfizetés előtt, illetve után hány százaléka ugyanezen népesség utolsó munkában töltött éve során elért nemzetgazdasági szintű bruttó, illetve nettó átlagkeresetének.

Az OECD által használt módszerrel összehasonlíthatók ugyan a különböző nyugdíjrendszerek, azonban éppen az egységes módszertan nem veszi figyelembe a valós munkaerőpiaci folyamatokat, amelyek a paraméterek országonként eltérő voltát eredményeznék, így nem használhatók egy adott ország tényleges nyugdíjrendszere és munkaerőpiaca esetében. Indokolt tehát egy olyan modell kidolgozása, amely az elmúlt 20-25 év tényleges magyarországi makrogazdasági folyamataiból kiindulva a jövőre vonatkozó várható tendenciák felhasználásával becslést ad legalább az átlagos jövedelemmel rendelkező egyének számára a nyugdíjba vonuláskor kieső jövedelem arányára és összegére, néhány főbb paraméter különböző, tipikusnak tekinthető értékei mellett. Ilyen paraméter egyrészt az éves átlagos egyéni reálbér-növekedési ütem a nemzetgazdasági szintű reálbér-növekedési ütemhez képest: az OECD számításában nincs különbség a kettő között, tehát úgy tekintik, mintha az egyén ugyanazt a bérnövekedési pályát futná be, mint az átlagos munkavállaló, érdemes azonban megvizsgálni azokat az eseteket is, ahol az egyéni bérnövekedés üteme ennél kisebb vagy nagyobb.

Ami a nettó helyettesítési ráta nevezőjét illeti, vagyis azt a jövedelmet, amihez az induló nyugdíjat hasonlítjuk, az elterjedt megközelítés szerint ennek a nyugdíjazás előtti utolsó munkában töltött év jövedelmét tekintik. A tanulmányban felhasznált modellszámítás a jelenleg az aktív korúak túlnyomó részére érvényes nyugdíjkorhatárral összhangban a 65 éves korban elért nettó jövedelmet tekinti viszonyítási alapnak, azonban feltünteteti a 60, illetve 55 éves korban elért jövedelemhez hasonlított értékeket is.

3. A modellszámítás eredményeinek értékelése

A modell a 2017-ben hatályos jogszabályi rendelkezések alapján számítja ki a jövőbeli induló nyugdíj, valamint a munkában töltött időszak egyes kiválasztott éveiben elért nettó jövedelmek értékét, amelyeket a jobb szemléltethetőség érdekében az infláció hatásának kiszűrésével jelenértéken fejezünk ki. Jelen modellben a munkába állás ideje 23 év, eltérően az OECD által használt 20 évtől. Ennek az az oka, hogy egyrészt a felsőoktatásban tanulók számának növekedésével a felsőfokú végzettségűek általában csak 25-26 éves korban kezdenek el teljes munkaidőben dolgozni, másrészt az átlagos szolgálati idő 40 év körülire tehető a jelenleg nyugdíjba vonulók 63 éves effektív nyugdíjkorhatára mellett, amely szintén kb. 23 éves korban történő munkába állást feltételez. Az éves infláció mértéke végig 3% (ami az MNB hivatalos középértékű inflációs céljával (MNB, 2017) egyezik meg), a nemzetgazdasági szintű éves nettó bérnövekedés egységesen 5,575% (az utóbbi 20 év tényleges átlagos értéke 3%-os infláció mellett kb. ekkora lett volna (KSH, 2016)), vagyis a reálbér-növekedés éves üteme 2,5%. Feltételezzük továbbá, hogy a munkavállaló a 2016-os nemzetgazdasági átlagkeresetnek megfelelő jövedelmet a 21. szolgálati évében, tehát 44 évesen éri el. Az egyén nem vesz igénybe a nettó jövedelmet növelő kedvezményt. A szolgálati időn belüli éves bérnövekedési ütem az

alapesetben megegyezik a nemzetgazdasági átlaggal, vagyis az egyén keresete mindig annyival nő, amennyivel az összes munkavállalóé átlagosan. Ezen túlmenően érdemes megvizsgálni egyéb bérnövekedési pályákat is annak érdekében, hogy a munkavállalók minél szélesebb köre találhassa meg a rá leginkább jellemzőnek tekinthetőt.

Az alapesetnek tekintett bérnövekedési pálya alapján a nyugdíj várható értéke 257,4 ezer Ft lenne, amely a nyugdíjba vonulás előtti év 293,9 ezer Ft-os nettó jövedelmével összevetve 87,6%-os helyettesítési rátát jelent, összességében pedig hozzávetőlegesen havi 36,6 ezer Ft-os jövedelem-csökkenést. Amennyiben a 60 éves korban elért jövedelemhez viszonyítunk, a helyettesítési ráta értéke 99,1%-ra emelkedik, ezzel párhuzamosan a kieső havi jövedelem 2,4 ezer Ft-ra csökken, míg ha az 55 éves korban elért jövedelmet használjuk összehasonlítási alapként, 112,1%-os helyettesítési rátát kapunk, a jövedelem pedig immár 27,7 ezer Ft-tal magasabb lesz. Látható tehát, hogy 5-5 évnyi elmozdulás a kiindulópontnak tekintett viszonyítási alaptól már jelentősebb mértékben eltérő helyzetet eredményez a jövedelem-változás tekintetében: a nyugdíj összege a 60 éves korban elért jövedelemhez képest már csak minimális csökkenést mutat, míg az 55 éves korban elértnél magasabb lesz.

Más jövedelmi pályákat is megvizsgálva megállapítható, hogy minél egyenletesebb a jövedelem eloszlása a munkában töltött évek során, az annál magasabb helyettesítési rátákat eredményez. Vagyis ha az egyén 44 évesen ugyanúgy a 2016-os nemzetgazdasági átlagkeresettel megegyező jövedelmet kap, azonban a saját éves bérnövekedési rátája a nemzetgazdaságinál kisebb, akkor a helyettesítési rátája magasabb, míg a nyugdíjazáskor kieső jövedelme alacsonyabb lesz ahhoz képest, akinek az egyéni bérnövekedési üteme megegyezik a nemzetgazdasággal. Ha például megnézzük az alapváltozatnál egy százalékponttal alacsonyabb átlagos éves bérnövekedésű életpályát, azt tapasztaljuk, hogy a helyettesítési ráta a 65 éves korban elért jövedelemnél 87,6% helyett már 107,8%, a 60 éves korban elértnél 99,1% helyett 116,1%, míg az 55 éves korban elértnél 112,1% helyett 125,1%. Természetesen ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg az alapesetnél egy százalékponttal magasabb átlagos éves bérnövekedésű pályánál, ott ugyanis a helyettesítési ráta ugyanezen életkorban elért jövedelemnél már csak rendre 72,3%, 85,8%, illetve 101,9%. Ebből az következik, hogy azoknál, akiknél az életpályájuk során (vagy annak meghatározó részében) az egyéni bérnövekedési ütem magasabb a nemzetgazdaságinál – ez inkább a szellemi foglalkozásúakra jellemző – a nyugdíjazáskor kieső jövedelem aránya viszonylag magas lehet azzal együtt, hogy ez nem feltétlenül jelent abszolút értelemben alacsony összegű nyugdíjat.

A kapott eredményeket az alábbi táblázatok tartalmazzák, egyrészt százalékosan kifejezve a nettó helyettesítési rátát, vagyis az induló nyugdíjnak a viszonyítási alapként választott életkorban elért nettó jövedelemhez mért arányát, másrészt összességében feltüntetve a havi nettó jövedelemben bekövetkező változást is, színezett háttérrel jelölve azokat az eseteket, ahol nem kell jövedelem-csökkenésre számítani.

1. táblázat: Nettó helyettesítési ráták az 55, 60, 65 éves korban elért nettó jövedelemhez viszonyítva (%) (saját számítás)

Életkor	Egyéni reálberváltozás éves átlagos üteme								
	0,5%	1,0%	1,5%	2,0%	2,5%	3,0%	3,5%	4,0%	4,5%
55 év	141,8	132,9	125,1	118,2	112,1	106,7	101,9	97,7	94,0
60 év	138,3	126,5	116,1	107,1	99,1	92,0	85,8	80,3	75,5
65 év	134,9	120,4	107,8	97,0	87,6	79,4	72,3	66,0	60,5

2. táblázat: Nyugdíjazáskor várható nettó jövedelem-változás az 55, 60, 65 éves korban elért nettó jövedelemhez viszonyítva (Ft) (saját számítás)

Életkor	Egyéni reálbértváltozás éves átlagos üteme								
	0,5%	1,0%	1,5%	2,0%	2,5%	3,0%	3,5%	4,0%	4,5%
55 év	77 297	64 324	51 770	39 589	27 741	16 191	4 907	-6 135	-16 959
60 év	72 629	54 365	35 838	16 941	-2 434	-22 394	-43 048	-64 506	-86 878
65 év	67 843	43 897	18 674	-8 064	-36 574	-67 124	-100 004	-135 522	-174 010

Amint az 1. fejezetben már részletesebben ismertetésre került, az állami nyugdíjrendszer a jelenlegi szabályokkal hosszabb távon várhatóan már nem lesz fenntartható, sőt a kiadások egyre növekvő ütemben fogják meghaladni a bevételeket. Ezt elkerülendő a szerző véleménye szerint mindenképpen szükséges lesz – más intézkedések mellett is – a jelenlegi szabályrendszerből adódóhoz képest alacsonyabb szinten meghatározni az induló nyugdíjakat. Természetesen most még nem lehet tudni, hogy a jövőben hogyan fognak módosulni a nyugdíj-megállapítási szabályok, de egy legalább 10%-os mértékű csökkenés valószínűsíthető, így célszerű megvizsgálni a helyettesítési ráták, illetve a nyugdíjazáskor kieső jövedelmek fentebb bemutatott alapesetének ennek figyelembe vételével számolt értékeit.

3. táblázat: Nettó helyettesítési ráták az 55, 60, 65 éves korban elért nettó jövedelemhez viszonyítva 10%-kal csökkenő összegű induló nyugdíjak mellett (%) (saját számítás)

Életkor	Egyéni reálbértváltozás éves átlagos üteme								
	0,5%	1,0%	1,5%	2,0%	2,5%	3,0%	3,5%	4,0%	4,5%
55 év	127,6	119,7	112,6	106,4	100,9	96,0	91,7	88,0	84,6
60 év	124,5	113,8	104,5	96,3	89,2	82,8	77,2	72,3	67,9
65 év	121,4	108,3	97,0	87,3	78,8	71,4	65,0	59,4	54,5

4. táblázat: Nyugdíjazáskor várható nettó jövedelem-változás az 55, 60, 65 éves korban elért nettó jövedelemhez viszonyítva 10%-kal csökkenő összegű induló nyugdíjak mellett (Ft) (saját számítás)

Életkor	Egyéni reálbértváltozás éves átlagos üteme								
	0,5%	1,0%	1,5%	2,0%	2,5%	3,0%	3,5%	4,0%	4,5%
55 év	51 080	38 367	25 978	13 870	2 004	-9 654	-21 134	-32 464	-43 665
60 év	46 411	28 407	10 046	-8 778	-28 170	-48 238	-69 089	-90 834	-113 584
65 év	41 625	17 939	-7 118	-33 783	-62 310	-92 968	-126 045	-161 850	-200 716

A szerző egyik tanulmányában (Potóczki, 2016) részletesen ismertetett modellszámítás alapján egy 91 ezer Ft-os kiegészítő nyugdíj szolgáltatás eléréséhez 35 évnyi felhalmozási idő mellett mintegy havi 23 ezer Ft-os, fele részben egyénileg, fele részben a munkáltató által teljesített befizetés szükséges az önkéntes nyugdíjpénztárba az életpálya közepén, ami abban a modellben a munkavállaló 45 éves korának felel meg. Jelen tanulmányban a helyettesítési ráták szempontjából az életpálya közepének a 44 éves kor tekintendő, ezért közelítő becslésként elfogadható, hogy az ebben az életkorban befizetett minden 1 Ft-nyi önkéntes nyugdíjpénztári tagdíj közel 4 Ft-nyi kiegészítő nyugdíjat képes biztosítani. Amennyiben a befizetés kizárólag egyénileg történik, a 20%-os adókedvezménynek köszönhetően 1 Ft-nyi befizetés már közel 4,5 Ft-nyi nyugdíjnak felel meg. A 4. sz. táblázat adatai alapján, figyelembe véve ezt az átváltási arányt, a jelenlegi

nyugdíj-megállapítási szabályokhoz képest 10%-kal csökkentett összegű induló nyugdíjak mellett 2,5%-os egyéni és nemzetgazdasági reálbér-növekedési pálya esetén mintegy havi 13,9 ezer Ft-os egyéni befizetés lenne szükséges a 65 éves korban elért jövedelem fenntartásához. A 2%-os ütemű egyéni reálbér-növekedésnél kb. havi 7,7 ezer Ft is elegendő lenne, a 3%-os üteműnél viszont már kb. havi 20,4 ezer Ft-ot kellene befizetni. Ezek az összegek nem tekinthetők irreálisan magasnak, ugyanakkor a 2016-os tényleges önkéntes nyugdíjpénztári befizetések egy tagra vetített átlagos havi értéke 6,5 ezer Ft volt (MNB, 2017) (a munkáltatói befizetéseket átszámolva egyéni befizetésekre), ami kevesebb mint a fele a modellben jellemzőnek tekintett 2,5%-os reálbér-növekedésű pályához szükséges havi 13,9 ezer Ft-os összegnek. A modell alapján 44 éves korban a tipikus munkavállalónak közel 2,8 millió Ft-os megtakarítással kellene rendelkeznie, ezzel szemben 2015 végén az ilyen életkorú önkéntes nyugdíjpénztári tagok átlagos számlaegyenlege 1,1 millió Ft (MNB, 2016) volt.

A tényleges átlagos nyugdíjpénztári befizetéseknek és számlaegyenlegeknek a kívánatos mértéktől való jelentős mértékű elmaradásán túl figyelemre méltó az a tény is, hogy a 2016 decemberében 1 millió 138 ezer fős nyugdíjpénztári taglétszám 19,1%-kal alacsonyabb, mint az ebből a szempontból a csúcspontnak számító 2008 szeptemberi 1 millió 407 ezer fő. (MNB, 2017) Ezt az amúgy sem kedvező képet tovább rontja, hogy a fiatalok, vagyis a 35 éven aluliak aránya 2007 óta több mint 40%-kal esett vissza. (Potóczki, 2016)

A fentiek alapján az átlagos vagy annál magasabb ütemű bérnövekedési pályával rendelkező egyéneknek vagy érdemben növelniük kell a nyugdíjpénztári befizetéseiket, vagy a jelenlegi befizetési szint fenntartása esetén teljesíthetőbb célokat kell kitűzniük, amelyek az ismertett modellben a 60 éves korban elért jövedelmet jelenthetik, mint viszonyítási alapot.

4. A munkavállalók várakozásai a nyugdíjazáskor várható jövedelem-kieséssel és az ennek kompenzálásához szükséges megtakarításokkal kapcsolatban

A pénzügyi ismeretek szintjének szempontjából célszerű azt is megvizsgálni, hogy a munkavállalók miképpen vélekednek a nyugdíjazásukkor várható jövedelem-kiesés mértékéről. Az Önkéntes Pénztárak Országos Szövetsége (a továbbiakban: ÖPOSZ) megbízásából 2015-ben a 25-60 éves korú aktív munkavállalók 1000 fős reprezentatív mintáján elvégzett online kérdőíves felmérés szerint a megkérdezettek átlagosan 39%-os visszaesésre számítanak 2030-ban történő nyugdíjba vonulás esetén. A válaszadók több mint a fele gondolta úgy, hogy 30%-nál nagyobb csökkenésre kell számítani, míg egynegyedük legalább 50%-os visszaeséstől tart. A felmérés eredményeit összehasonlítva a modellszámítás során kapott helyettesítési rátákkal megállapítható, hogy a munkavállalók lényegesen pesszimistábbak a kilátásokat illetően, hiszen az átlagosnak tekinthető bérnövekedési pályával rendelkezők esetében a kieső jövedelem várható értéke a 10%-os nyugdíjcsökkenéssel kalkuláló scenárió esetén is csak 21% körüli, és még a legnagyobb arányú visszaeséssel járó vizsgált bérnövekedési pálya (4,5%) esetén sem érné el a jövedelem-kiesés mértéke az 50%-ot. A felmérés során kapott átlagos jövedelem-kiesés egyébként az induló nyugdíjak mintegy 30%-os csökkentésének felelne meg.

A munkavállalókat az ÖPOSZ újabb felmérése keretében 2016-ban arról is megkérdezték, hogy milyen összegű havi nyugdíjcélú megtakarítást tartanak optimálisnak: az átlagos érték 31 ezer Ft lett, 45% tart elegendőnek legfeljebb 10 ezer Ft-ot, 28% szerint viszont legalább 40 ezer Ft lenne szükséges. (ÖPOSZ, 2016) A feltételezett átlagos összeg a modellszámítás 10%-kal csökkentett induló nyugdíjjal kalkuláló változatnál az átlagosnak tekintett munkavállaló esetében szükségesnél valamivel több mint kétszer nagyobb.

Az OECD szervezésében 2015-ben 30 ország bevonásával készített kutatásban (OECD-INFE, 2016) (valamint annak 2010-es előzményében (Atkinson, A. and F. Messy, 2012)), amely a pénzügyi kultúra szintjét kívánta felmérni, az egyik meghatározó tényezőnek a pénzügyi hozzáállást tekintették, hiszen hiába van

valakinek elegendő ismerete a termékekről, szolgáltatásokról és hiába rendelkezik azokkal a képességekkel, amelyek lehetővé teszik az anyagi jólét eléréséhez szükséges megalapozott döntések meghozatalát, ha a hozzáállása miatt nem vagy csak részlegesen cselekszik ennek érdekében. A kutatás ezért törekedett annak felmérésére, hogy miként viszonyulnak a fogyasztók a pénzhez, illetve a hosszabb távú tervezéshez. A megkérdezetteknek három állítással való egyetértésüket kellett megjelölni egy ötfokozatú skálán, amely a „teljes mértékben egyetértek”-től a „teljes mértékben ellenzem”-ig terjed. Minél kevésbé ért egyet valaki az állításokkal, annál kedvezőbbnek tekinthető a hozzáállása, ebből adódóan a „teljes mértékben ellenzem” válaszok érték 5 pontot, vagyis a három állításra adott pontszámok átlagának maximuma 5 pont volt, a minimálisan elvárt szintet pedig 3 pont feletti eredményben határozták meg.

Az első állítással, miszerint „inkább a mánap élek, a holnap majd lesz valahogy”, Magyarországon a megkérdezettek 59%-a (2010-ben még 68%-a) inkább nem értett egyet, ugyanilyen arány volt mérhető a „jobban szeretem elkölteni a pénzt, mint hosszú távra takarékoskodni” állítás esetében (2010-ben ez viszont csak 56% volt), míg „a pénz arra való, hogy elköltsék” állítással már csak a válaszadók 26%-a (2010-ben még 33%-a) nem értett egyet valamilyen mértékben. Az összes válaszadó átlagos pontszáma 3,3 lett, míg Magyarország 3,5 ponttal holtversenyben a 3-4. helyen végzett; öt évvel korábban még ennél is kissé magasabb pontszámot (3,6) tudtunk felmutatni. A minimálisan elvárt szintet teljesítők arányát tekintve hasonló a helyzet, az összes országra kiterjedő 50%-os átlaghoz képest hazánkban ez 63%, ami az 5. helyet jelenti, 2010-ben 69%-ot mértek a magyarok körében.

A pénzügyi kultúra talán legfontosabb részterületének, a pénzügyi magatartásnak a felmérése keretében vizsgálták azt is, hogy a fogyasztók tűznek-e ki maguk elé hosszú távú pénzügyi célokat, és amennyiben igen, törekednek-e azok elérésére. A megkérdezettek körében ez átlagosan 51%-ra jellemző, a magyaroknál ez az arány csak 43% (itt 9 százalékpontnyi csökkenés tapasztalható az előző felméréshez képest), ezzel a mezőny utolsó negyedében helyezkedünk el.

Szintén felmérték, hogy a fogyasztók milyen arányban rendelkeznek különféle pénzügyi termékekkel, amelyeket 4 csoportba soroltak: nyugdíjcélú vagy más megtakarítási jellegű termékek; fizetési eszközként funkcionáló termékek (pl. folyószámla, mobiltelefonos alkalmazások); biztosítások; hiteltermékek (ide tartoznak a hitelkártyák is). A 30 ország átlagát tekintve a megtakarítások elterjedtsége 60% körüli, míg Magyarország esetében e téren jelentős lemaradás tapasztalható: a megtakarítások aránya mindössze 22%, ami alig több mint harmada az átlagnak, és összhangban van a pénzügyi magatartás vizsgálata során tapasztalt tendenciával, miszerint a lakosságnak mindössze a negyede tudott megtakarításnak minősülő felhalmozást képezni a felmérést megelőző egy év során. Ehhez kapcsolódóan megállapítható az is, hogy jelenleg Magyarországon a mintegy 5,5 millió főnyi 22 és 62 év közötti népesség (KSH, 2017) (azok, akik valószínűleg már nem tanulnak és még nem nyugdíjasok) legfeljebb egynegyed része rendelkezik valamilyen intézményesített formában elhelyezett nyugdíjcélú megtakarítással: az önkéntes nyugdíjpénztárakban 2016 végén 1 millió 138 ezer egyéni számlát tartottak nyilván (MNB, 2017), ugyanebben az időpontban 191 ezer nyugdíjbiztosítási szerződés állt fenn (MNB, 2017), míg a nyugdíj-előtakarékossági számlák száma 2015 végén 138 ezer db volt (Potóczki, 2016), és ezek között átfedések is lehetnek a megtakarítók személyét illetően.

5. A nyugdíjcéllal kapcsolatos pénzügyi ismeretek bővítésének lehetséges irányai

Ahogy a fentiekből látható, mind az önkéntes nyugdíjpénztári befizetések, mind a megtakarítások állományának tényleges nagysága elmarad még attól a szinttől is, amely a modell alapján a jelenlegi nyugdíj-megállapítási szabályok mellett lenne szükséges. Ezek az eltérések három fő okra vezethetők vissza: a nem kellő mértékű megtakarítási képességre (a munkavállalóknak nincs elegendő rendelkezésre álló jövedelmük), a nem kellő mértékű megtakarítási hajlandóságra (nem tartják eléggé fontosnak a nyugdíjcélú megtakarításokat), valamint a pénzügyi ismeretek hiányosságaira (pl. nincsenek tisztában a kieső jövedelem várható nagyságával vagy nem ismerik a hozzáférhető megtakarítási formákat). E három tényező közül a pénzügyi ismeretek bővíthetők a legkönnyebben, amely áttételesen a pénzügyi hajlandóság növelését is elősegítheti. A fentebb említett ÖPOSZ-felmérés rávilágít arra, hogy még a nyugdíjakkal kapcsolatos alapvető kérdésekben is meglehetősen tájékozatlanok a munkavállalók: a válaszadók 20%-a nem tudta, hogy csak a járulékköteles jövedelem számít bele a nyugdíjba, valamint arra a kérdésre, hogy milyen nyugdíjcélú megtakarítási formákat ismer, 38%-uk egyetlen egyet sem tudott megnevezni. (ÖPOSZ, 2016) A nyugdíjazáskor várható jövedelem-kiesésre, illetve az ennek kompenzálásához elégséges havi megtakarítások összegére vonatkozó jelentős arányú túlbecsléseknek lehet továbbá egy olyan hozzáállás kialakulása is a következménye, amely szerint akkora nagyságú megtakarítást tartanak szükségesnek, amekkoráról úgy vélik, hogy annak megvalósítása lehetetlen számukra, így inkább egyáltalán nem is kezdenek el megtakarítani, ahelyett, hogy legalább annyit tennének félre, amennyit az anyagi körülményeik lehetővé tesznek.

A nyugdíjcéllal összefüggő pénzügyi ismeretek fejlesztését négy fő területen lehet megvalósítani:

- kormányzati szint: egyrészt az iskolarendszerű, központilag szervezett oktatás keretében, másrészt társadalmi célú hirdetések útján;
- MNB: a komplex pénzügyi fogyasztóvédelmi tájékoztatási tevékenység során;
- piaci szereplők: a folyamatos tájékoztatási, ismeretterjesztési, marketing tevékenység keretében;
- érdekvédelmi szövetségek, civil szervezetek: folyamatos tájékoztatási, ismeretterjesztési tevékenységgel, felvilágosító kampányokkal, pénzügyi tanácsadással.

A pénzügyi ismeretek elsajátítását minél korábban, már az iskolapadban célszerű megkezdeni. E törekvéshez járult hozzá pl. a Pénziránytű Alapítvány, mely 2008-ban – a Diákhitel Központ, a Magyar Bankszövetség és az MNB együttműködésével – abból a célból jött létre, hogy „[...] a hatóságokkal, civil szervezetekkel és piaci szereplőkkel együttműködve pénzügyi tudatosságot fejlesztő programokat dolgozzon ki és valósítson meg.”. Az Alapítvány „küldetése, hogy segítsék az egyének és a családok felelős, megalapozott anyagi döntéseit, és szemléletformáló programjai eredményeként javuljon a lakosság pénzügyi tudatossága.” (Pénziránytű, 2017) Az együttműködés eredményeként említhető a közelmúltban megjelent „Iránytű a pénzügyekhez” című tankönyv (Merényi et al., 2016), amely a középiskolások alapvető pénzügyi ismeretekre történő oktatása során használható fel. (Potóczki, 2016)

A Magyar Bankszövetség és a Pénziránytű Alapítvány koordinálásában évente megrendezésre kerülő European Money Week (Pénz7) „célja, hogy már fiatal kortól segítse a pénzügyi ismeretekkel rendelkező, sorsát e téren is kezében tartó fogyasztó információkkal való támogatását, a figyelemfelkeltést a pénzügyi tudatosságra”. (Pénz7, 2017) A rendezvénysorozathoz kapcsolódó oktatási anyagok releváns részeit akár heti-havi rendszerességgel, eleinte pl. osztályfőnöki óra keretében alkalmazni lehetne mind az általános, mind a középiskolákban.

A pénzügyi ismeretek oktatását célszerű lenne kötelező tantárggyá minősíteni, ennek oktatása jelenleg az intézmény döntésén alapul. Ezen oktatás keretében felhasználhatóak lennének a kibocsátott digitális oktatási anyagok, a már említett, MNB közreműködésével készült tankönyv, illetve alkalmazhatóvá válna az akkreditált tanárképzés intézménye is.

Függetlenül attól, hogy a pénzügyi ismeretek oktatása kötelező vagy sem, ezen belül egyes részterületek, így a nyugdíjcélú öngondoskodás tekintetében mindenképpen érdemes lenne célzottan, koncentrált formában megismertetni a középfokú oktatási intézmények végzős diákjaival az ezzel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat. Az oktatást projektszerűen célszerű megvalósítani, ennek keretében a tanulónak egy fiktív személy önkéntes nyugdíjpénztári tagságán keresztül kerülné bemutatásra, hogy miként lehet a gyakorlatban megvalósítani az öngondoskodást. A kitűzött külső cél az, hogy a diákok meghatározzák a példabeli egyén nyugdíjazásakor várhatóan kieső jövedelmének nagyságát és az annak részleges vagy teljes kompenzációjához szükséges havi rendszerességű pénztári befizetések összegét. A belső cél egyrészt az állami nyugdíjrendszer, illetve a kiegészítő intézményesített nyugdíjcélú megtakarítási formák működési mechanizmusának a megismerése, másrészt egy olyan szemléletmód kialakítása, amely segíti a diákokat abban, hogy a későbbiekben képesek legyenek felmérni a nyugdíjaskori anyagi biztonságukhoz kapcsolódó szükségleteiket, és hogy meg tudják tenni az ennek érdekében szükséges lépéseket, választani tudjanak a különböző megtakarítási formák és a konkrét intézmények között, a nyilvánosan elérhető információk felhasználásával.

Az oktatás keretében lehetőleg olyan személyek adjanak elő, akik beható ismeretekkel rendelkeznek a témáról, és akik képesek ezeket az ismereteket közérthetően átadni. Be lehetne vonni az oktatásba a fogyasztóvédelemmel foglalkozó civil szervezetek tanácsadóra szakosodott munkatársait, természetesen azt követően, hogy ők maguk is részt vettek egy speciálisan erre felkészítő, központilag szervezett tanfolyamon, képzésen, melyet sikeres vizsgával zártak le. Egy-egy ilyen tanácsadó tanévenként akár 100-150 osztályt is felkereshetne, azaz 30-40 tanácsadóval gyakorlatilag a teljes célcsoport oktatása megoldható lenne.

Az oktatások tematikája vázlatosan az alábbi lehetne:

- állami nyugdíjrendszer működési elve, a nyugdíj összegét meghatározó paraméterek
- a példabeli egyén jövedelmének meghatározása adott életkorban
- a nyugdíjazásakor várhatóan kieső jövedelem összege
- a kieső jövedelem kompenzációjának mértéke
- a kiegészítő intézményesített megtakarítási formák bemutatása
- milyen szempontok szerint érdemes közülük választani, hol lehet róluk informálódni
- a példabeli egyén kieső jövedelmének pótlásához szükséges havi nyugdíjpénztári befizetés
- hogyan lehet egyéb forrásokat bevonni (munkáltatói hozzájárulás, egyéni befizetések adókedvezménye)
- mekkora a szükséges befizetés nagysága összehasonlítva egyes élvezeti cikkekre (kávé, alkohol, cigaretta) fordított kiadásokkal
- nyugdíjpénztári többlétszolgáltatások bemutatása (tagi kölcsön, tagi lekötés, választható portfóliók)
- a kiegészítő megtakarítási formák elterjedtsége családi, ismerősi körben

Az oktatás egy napon zajlana, mintegy három tanórányi időtartamot igénybe véve. A számításokat kalkulátorok segítenék, amelyekkel egyrészt az állami nyugdíj várható összegét, másrészt a szükséges pénztári befizetések nagyságát lehetne meghatározni. Célszerű továbbá az oktatás végén egy tesztet kitölteni a tanulókkal, amely felméri a megszerzett tudás szintjét és az átadni kívánt ismeretek érthetőségét, valamint az oktatást tartó tanácsadó előadói készségét.

6. Az MNB-nek a pénzügyi ismeretek bővítésére irányuló tevékenysége

Ahogy az az MNB Társadalmi Felelősségvállalási Stratégiájában szerepel, az MNB deklarált céljának, „feladatának tekinti a pénzügyi kultúra és ismeretterjesztés, a pénzügyi tudatosság, valamint az ezt megalapozó közgazdasági és társadalmi gondolkodás, illetve az ehhez kapcsolódó intézményrendszer és infrastruktúra fejlesztését”. (MNB, 2017, 9. old.)

Az MNB tájékoztatási tevékenysége terén 2008-ban már definiálta a pénzügyi kultúra máig is aktuális fogalmát, mibenlétét az alábbiak szerint: „A pénzügyi ismeretek és képességek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi

információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ez alapján döntést hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit.” (Pénz7, 2017)

Az MNB elkötelezett a fogyasztók megfelelő és hiánytalan pénzügyi tájékoztatása terén, így e célból többek között:

- termékválasztó alkalmazásokat (hitel- és lízingtermékválasztó, betét- és megtakarításkereső, bankszámlaválasztó, továbbá az országos fiók- és ATM-kereső alkalmazás) fejleszt és működtet, melyek a fogyasztók által elérhető lakossági termékek közötti eligazodásának és azok összehasonlításának lehetőségét teremtik meg;
- kalkulátorokat (hitelkalkulátor, háztartási költségvetés-számító alkalmazás) működtet;
- online közzétételt (Közzétételek, 2017) biztosít
 - egyrészt a pénztáraknál (pl. éves beszámoló, befektetési politika, alapszabály, tagdíjmegosztási arányok; éves és hosszú távú nyugdíjpénztári hozamráták; elszámoló-egységek napi árfolyamai),
 - másrészt a tőkepiaci intézmények esetében (pl. üzletszabályzat, kondíciós lista, befektetési alapok nettó eszközértéke); továbbá
- komparatív terméktáblákat üzemeltet, melyek az adott intézmények egyes termékei közötti, meghatározott szempontok szerinti összehasonlítást segítik;
- tájékoztató füzeteket jelentet meg online és papír alapon (a nyomtatott példányok megtalálhatók többek között hitelintézetek fiókhálózatában, biztosítótársaságok és pénztárak ügyfélfogadó helyiségeiben, egyes, a fogyasztókat pénzügyi tanácsokkal ellátó és segítő civil szervezeteknél, illetve az MNB ügyfélszolgálatán);
- áruházláncokkal kötött együttműködési megállapodások útján széles körben eléri és tájékoztatja a fogyasztókat (tájékoztató füzetek terjesztése, plakátok elhelyezése);
- társadalmi célú reklámfilmeket tesz közzé mind a televízióban, mind online módon (pl. YouTube-on is megjelenő edukációs célzatú kisfilmek formájában);
- Facebook-on aktuális témákban posztokat publikál;
- pályáztatást követően a nyertes pályázó által a Pénzügyi Tanácsadó Irodahálózat keretein belül az erre szolgáló tanácsadó irodákban és kitelepüléseken előadásokkal, pénzügyi területet érintő tájékoztatási tevékenységgel segíti a fogyasztókat.

7. Összefoglalás

A nyugdíj-megállapítási szabályoknak a kedvezőtlen magyarországi demográfiai folyamatok következtében valószínűleg elkerülhetetlenné váló módosítása miatt az induló nyugdíjak 10%-os mértékű csökkenésével számolva a tanulmányban bemutatott modellszámítás alapján, amely figyelembe veszi a Magyarországra ténylegesen jellemző makrogazdasági folyamatokat, a legjellemzőbbnek tekinthető 2,5%-os reálbér-növekedési pálya esetén a nettó helyettesítési ráta értékeként 78,8% adódik, amely egy átlagosnak tekinthető munkavállaló esetében mintegy havi 62 ezer Ft-os jövedelem-kiesést jelentene.

A kieső jövedelem pótlására az önkéntes nyugdíjpénztári befizetéseket tekintve havi 7,6 ezer Ft-ra, a csökkentett nyugdíjakkal számolva pedig 13,9 ezer Ft-ra lenne szükség, miközben a tényleges átlagos befizetés csak 6,5 ezer Ft volt 2016-ban. Ezen túlmenően nemcsak a befizetések szintje marad el a kívánatostól, hanem az aktív éveik közepén járó pénztártagok már felhalmozott átlagegyenlege is, ami azt jelenti, hogy a korábbi évek során teljesített befizetések sem voltak elégséges mértékűek, vagyis az elmaradás felszámolása csak a jövőbeli befizetések számottevő ütemű növelése mellett lehetséges a számukra. Ennek a megvalósítását viszont nehezíti az, hogy 2017-től magasabb közterhekkal nyújtható a cafeteria keretében a

pénztári hozzájárulás, amelynek következtében a munkáltatók várhatóan kisebb arányban fogják biztosítani ezt a juttatási formát. Kedvezőtlen tendencia továbbá, hogy az utóbbi években jelentős mértékben csökkent az önkéntes nyugdíjpénztári tagok, ezen belül különösen a fiatalok létszáma.

Egy 2015-ben elvégzett reprezentatív felmérés alapján a magyar munkavállalók a modell segítségével kapott 78,8%-osnál jóval alacsonyabb, 61%-os helyettesítési rátára számítanak, ezzel összhangban a szükséges nyugdíjcélú megtakarításokat felülbecsülik, ennek ellenére a tényleges megtakarítások átlagos összege elmarad a szükségestől. Nemzetközi felmérések alapján megállapítható, hogy hazánkban alapvetően nem a pénzügyekhez való hozzáállással van probléma, hanem sokkal inkább azzal, hogy az egyének nem ültetik át ezt a kellő mértékben a gyakorlatba. Ennek egyik lehetséges oka a pénzügyi ismeretek nem megfelelő szintje, amelynek növelésével valószínűleg ösztönzően lehet hatni az egyéni öngondoskodásra is. A pénzügyi alapismeretek szervezett, iskolarendszerű képzés keretében megvalósuló oktatása az egyik leghatékonyabb módja ennek, számos általános iskola és középiskola már csatlakozott ehhez a kezdeményezéshez, de igazán átütő eredményeket akkor lehetne elérni, ha minden iskola számára kötelezővé tennék a programban való részvételt. Ezen túlmenően egyes részterületek, így a nyugdíjcélú öngondoskodás vonatkozásában célszerű lenne projektszerű, koncentrált oktatások megszervezése a középiskolások számára, amelyeket az erre felkészített, a civil szervezetek által működtetett pénzügyi tanácsadó hálózatok alkalmazottai tartanának. Az oktatáson túl a pénzügyi intézményeknek és a felügyeletüket ellátó MNB-nek is kiemelt felelőssége van a pénzügyi ismeretek bővítésében, a jegybank fogyasztóvédelmi tevékenysége során több csatornán keresztül biztosít folyamatosan információkat a különböző termékekről, szolgáltatásokról, elősegítve ezzel a fogyasztók tudatos és megalapozott döntéshozatalát.

Irodalomjegyzék

- KSH – *Népesség, népmozgalom* (1941–)(2/2).
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnt001b.html (letöltés: 2017.05.05.)
- SZJA törvény – https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500117.TV (letöltés: 2017.05.09.)
- KSH – *Születéskor várható átlagos élettartam, átlagéletkor* (2001–)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd008.html (letöltés: 2016.05.15.)
- OECD: *Pensions at a Glance 2015*. <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8115201e.pdf?expires=1464391417&id=id&accname=guest&checksum=9CE5D5AF68EDBAFB300AA1D0A0D0D0C5> (letöltés: 2017.05.02.)
- OECD: *Pensions at a Glance 2007*. <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8107071e.pdf?expires=1464393035&id=id&accname=guest&checksum=902B8F077036DD29802981E8411B2D65> (letöltés: 2017.05.02.)
- KSH – *Népesség, népmozgalom* (1941–)(2/2).
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnt001b.html (letöltés: 2017.05.05.)

- European Commission: *White Paper. An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions*. Brussels, 16. 2. 2012. COM (2012) 55 final. 6., 40.
- Kreiszné Hudák Emese: A demográfiai változások munkaerőpiaci hatásai Magyarországon <http://www.mnb.hu/letoltes/kreiszne-hudak-emese-a-demografiai-valtozasok-munkaeropiaci-hatasai-magyarorszagon.pdf> (letöltés: 2017.05.05.)
- Asghar, Z.: *Fiscal and Pension Sustainability: Present and Future Issues in EU Countries*. European Centre for Social Welfare Policy and Research. Policy Brief February, Vienna, 2010. 9., 17.
- Berki Tamás, Palotai Dániel, Reiff Ádám: A következő 20 évben nincs gond a magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságával <http://www.mnb.hu/kiadvanyok/szakmai-cikkek/tovabbi-szakmai-cikkek/berki-tamas-palotai-daniel-reiff-adam-a-kovetkezo-husz-evben-nincs-gond-a-magyar-nyugdijrendszer-fenntarthatosagaval> (letöltés: 2016.10.28.)
- NAV – 2013 – *Biztosítás, járulék, egészségügyi hozzájárulás / Fizetendő járulékok 1999-2013*. http://nav.gov.hu/nav/archiv/adoinfo/jarulek/jaruj_101105.html (letöltés: 2016.05.17.)
- Pensions at a Glance 2015 <http://static.politico.com/d9/2d/a9fe45a241eba663b8e935d4e41d/oecd-pensions-at-a-glance-2015.pdf> pp. 136 (letöltés: 2016.10.18.)
- MNB – 2017 – *Infláció, Középtávú cél*. <https://www.mnb.hu/> (letöltés: 2017.05.05.)
- KSH – *Reálkeresetek alakulása (1992–)*. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli042.html (letöltés: 2016.04.10.)
- Potóczki Judit: Az önkéntes nyugdíjpénztárakon keresztül megvalósuló öngondoskodás ösztönzése – Tavaszi Szél Konferenciakötet (2016) – http://dosz.hu/dokumentumfile/TSZ_II_kotet_161114_585o.pdf (485-495.o.) (letöltés: 2017.05.03.)
- MNB – *A Magyar Nemzeti Bank által felügyelt szektorok adatainak idősorai, Pénztári szektor*. <http://www.mnb.hu/felugyelet/idosorok/iv-penztarak> / Pénztári szektor idősorai (frissítve a 2016. IV. negyedéves adatokkal) / „önyp(1)-taglétszám” és „önyp(2a)-tagdíjbev éven belül” munkalapok alapján saját számítás (letöltés: 2017.05.08.)
- MNB – 2016-os Pénztárkonferencia előadása http://media.wix.com/ugd/3a3c06_dfd364a44ed24e6db230879e150e6fd6.pdf (letöltés: 2016.10.15.)
- MNB – *A Magyar Nemzeti Bank által felügyelt szektorok adatainak idősorai, Pénztári szektor*. <http://www.mnb.hu/felugyelet/idosorok/iv-penztarak> / Pénztári szektor idősorai (frissítve a 2016. IV. negyedéves adatokkal) / „önyp(1)-taglétszám” munkalap alapján saját számítás (letöltés: 2017.05.08.)
- Potóczki Judit: A nyugdíjcélú öngondoskodás intézményesített formái és az állami szerepvállalás – hazai körkép – VERSENYTÜKÖR 2016 – XII. évfolyam Különszám III. http://www.gvh.hu/akadalymentes//data/cms1034192/Versenytukor_2016_kulonszam_III.pdf 89-101.p. (letöltés: 2016.11.08.)

- Önkéntes Pénztárak Országos Szövetsége – 2016-os Pénztárkonferencia előadása
https://prezi.com/86y-kvnrzseo/jovokep-ongondoskodas/?utm_campaign=share&utm_medium=copy
(letöltés: 2016.10.15.)
- OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies
<http://www.oecd.org/finance/oecd-financial-literacy-study-finds-many-adults-struggle-with-money-matters.htm> (letöltés: 2017.05.04.)
- Atkinson, A. and F. Messy (2012), “Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study”, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en>
(letöltés: 2017.05.04.)
- KSH – http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd009.html statisztikai tábla alapján készített saját számítás (letöltés: 2017.05.09.)
- MNB – <http://www.mnb.hu/felugyelet/idosorok/iv-penztarak> / Pénztári szektor idősorai (frissítve a 2016. IV. negyedéves adatokkal) c. statisztikai táblák / „őny(1)-taglétszám” munkalap (letöltés: 2017.05.09.)
- MNB – <http://www.mnb.hu/felugyelet/idosorok/iii-biztositasi-piaci-szervezetek/biztositoi-idosorok> / Biztosítási szektor idősorai (frissítve a 2016. IV. negyedéves adatokkal) c. statisztikai táblák / „5_SZERZ.ÁLL_2016-TÓL” munkalap (letöltés: 2017.05.09.)
- Potóczki Judit: A nyugdíjcéltű öngondoskodás intézményesített formái és az állami szerepvállalás – hazai körkép – VERSENYTÜKÖR 2016 – XII. évfolyam Különszám III. http://www.gvh.hu/akadalymentes/data/cms1034192/Versenytukor_2016_kulonszam_III.pdf 89-101.p.
(letöltés: 2017.05.08.)
- Önkéntes Pénztárak Országos Szövetsége – 2016-os Pénztárkonferencia előadása
https://prezi.com/86y-kvnrzseo/jovokep-ongondoskodas/?utm_campaign=share&utm_medium=copy
(letöltés: 2016.10.15.)
- Pénziránytű Alapítvány – <http://www.penziranytu.hu/magunkrol> (letöltés: 2017.05.03.)
- MERÉNYI Zsuzsanna – VASNÉ BOTÁR Ágnes – FRITZ SEPÚLVEDA Pablo Arnoldo: Iránytű a pénzügyekhez - Tankönyv 9-10. évfolyamos diákok számára, Könyvtárellátó Nonprofit Kft., Budapest, 2016. 201.; <http://penziranytu.hu/bemutatjuk-az-iranytu-penzugyekhez-cimu-tankonyvet>
(letöltés: 2016.04.29.)
- Potóczki Judit: A nyugdíjcéltű öngondoskodás intézményesített formái és az állami szerepvállalás – hazai körkép – VERSENYTÜKÖR 2016 – XII. évfolyam Különszám III. http://www.gvh.hu/akadalymentes/data/cms1034192/Versenytukor_2016_kulonszam_III.pdf 89-101.p. (letöltés: 2016.11.08.)
- Pénz7 – <http://www.penz7.hu/penz7/a-kezdemenyezesrol> (letöltés: 2017.03.08.)
- MNB – <http://www.mnb.hu/letoltes/mnb-tarsadalmi-spread-low.pdf> 9.o. (letöltés: 2017.05.05.)
- Pénz7 – <http://www.penz7.hu/penz7/a-kezdemenyezesrol> (letöltés: 2017.03.08.)

- Közzétételek – <https://kozzetetelek.mnb.hu/> (letöltés: 2017.05.08.)